

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ÇAĞIRIŞÇILARDA ÜZ-ÇƏNƏ NAHIYƏSİNDƏKİ PATOLOGİYALARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İxtisas: 3226.01 – Stomatologiya

Elm sahəsi: Tibb

İddiaçı: **Vüqar Qəzənfər oğlu Əliquliyev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Tibb Universitetinin ağız və üz-çənə cərrahiyyəsi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: tibb elmləri doktoru, dosent
Elçin Təyyar oğlu Əhmədov

Rəsmi opponentlər: tibb elmləri doktoru, professor
Zöhrab İslam oğlu Qarayev

tibb elmləri doktoru, professor
Afət Rəşid qızı Ağazadə

tibb üzrə fəlsəfə doktoru
Kəmaləddin Müzəffər oğlu Babayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Tibb Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.50 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya Şurasının sədri:

tibb elmləri doktoru, professor
Vəfa Mustafa oğlu Pənahian

Dissertasiya Şurasının Elmi katibi:

tibb elmləri doktoru, professor
Ağa Çingiz oğlu Paşayev

Elmi Seminarın sədri:

tibb elmləri doktoru, professor
Rəna Qurban qızı Əliyeva



TƏDQIQAT İŞİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikası hökuməti ölkə əhalisinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş sosial-iqtisadi islahatlar proqramını hərtərəfli və ardıcıl formada həyata keçirir. Bu baxımdan ölkənin gələcək müdafiəçiləri olan gənclərin sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirmiş və bundan sonra da yetiriləcəkdir.

Azərbaycan ordusunda hərbi qulluqçuların sağlamlığına, xüsusilə stomatoloji statusuna görə müəyyən tələblər irəli sürülür.¹

Beynəlxalq stomatoloji tədqiqatlar assosiasiyası tərəfindən ağız boşluğu gigiyenası üzrə təqdim olunan yeni qlobal məqsədlərə ağız boşluğu gigiyenası sisteminə icmallar əlavə edilmiş və bu da, kliniki tətbiq və iqtisadi səmərəlilik nöqteyi-nəzərindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.²

İnsanların xəstələnməsinə səbəb olan, ağız boşluğu və üz-çənə nahiyyəsində baş verən patologiyalar haqda bilgilərin olması praktiki fəaliyyətlə məşğul olan həkim-stomatoloqlar üçün çox vacibdir.³

Stomatoloji xəstəliklərin səviyyəsinə bütöv kompleks, o cümlədən ekoloji, sosial, coğrafi-iqlim, demoqrafik və iqtisadi faktorlar neqativ təsir göstərir.⁴

1. Məmmədov, F.F. Hərbi çağırışa qədər yeniyetmələrin əsas stomatoloji xəstəlikləri və onların stomatoloji xidmətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi: / tibb elmləri namizədi dis. / - Bakı, 2000. – 157 s., c. 5.
2. Тишков, Д.С. Стоматологическое здравоохранение России: сравнение полиса обязательного медицинского страхования и частных услуг в стоматологической практике // – Тольятти: Азимут научных исследований: экономика и управление, – 2021. №1 (34), – с. 334-336..
3. de Almeida, A.S. A retrospective analysis of oral and maxillofacial lesions in children and adolescents reported in two different services / A.S. de Almeida, C.N.O. Kato, H. Jácome-Santos [et al.] // Journal of Clinical and Experimental Dentistry, – 2021. 13(9), – e894-e905.
4. Курбанов, З.О. Эпидемиологические аспекты основных стоматологических заболеваний взрослого населения Республики Дагестан: / дис. кандидата медицинских наук. / – Махачкала, 2013. – 143 с., с. 4.

Hazırda hərbi xidmət üçün sağlamlıq meyarlarının tələblərinə cavab verməyən və bu xidmət üçün yararsız hesab edilən çağırışçıların sayının artması tendensiyası müşahidə edilməkdədir.⁵ Uşaq və yeniyetmələrdə çoxsaylı ağız boşluğu zədələnmələri və yumşaq toxumaların anomaliyalarına rast gəlinir. Bunların rastgəlmə tezliyi yüksək olmasa da, diaqnostikanın aparılmasında müəyyən çətinliklər törədir.⁶

Hərbi xidmətin müvəffəqiyyətlə keçməsinə müəyyən edən şərtlər bunlardır: sağlamlıq vəziyyəti, mənəvi-işgüzar keyfiyyətlər və çağırışa görə hərbi xidmət keçməsinə olan müsbət motivasiyası.⁷ Çağırışçıların müayinəsini tənzim edən normativ sənədlər Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 29 fevral tarixli 59 №-li qərarı ilə təsbit edilmiş və buraya “Hərbi-tibbi ekspertiza haqqında əsasnamə”, eləcə də, “Xəstəliklərin siyahısı” daxil edilmişdir. Tibbi müayinələr aparılarkən xəstəliklər siyahısında 10,54,55,56 və 80-ci maddələr stomatoloji statusu ehtiva edir.⁸

Bununla belə, çağırışçıların stomatoloji statusunun qiymətləndirilməsini əks etdirən həmin sənədin maddələrini təhlil edərkən, biz patologiyanın ağırlığı və funksional pozğunluğunun dərəcəsinin qarşılıqlı təsiri ilə bağlı əsaslı meyarlara rast gəlmədik.

-
5. Тхазаплизева, М.Т. Сравнительная характеристика распространенности и интенсивности кариеса и его осложнений у юношей призывного возраста городского и сельского поселений / М.Т. Тхазаплизева, Л.Ю. Карданец, А.О. Балкаров // – Москва: Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1, – с.1-7.
 6. Mahmoudi, P. Orofacial Pathological Lesions in Children and Adolescents: A 25-year survey in Iran / P. Mahmoudi, S.M. Razavi, B. Tahani // Journal of Dentistry, Shiraz University of Medical Sciences, – 2018,19(4), – p. 265-272]
 7. Кузьмин, С. А., Смирнов С. В. Анализ состояния здоровья призывников, проживающих в сельской местности Оренбургской области // Медицинский вестник Башкортостана. 2015. №1 (55), с.80-83.
 8. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin “Hərbi həkim ekspertizası haqqında” 59 sayılı qərarı: 29 fevral, 2008-ci il: URL: <https://e-qanun.az/framework/14623>.

Bu qarşılıqlı əlaqənin anlaşılması və əsaslandırılması Azərbaycani Respublikasında ordu bölmələrinin gələcək hərbi qulluqçularının sağlamlığının fiziki və psixoloji aspektlərinin yaxşılaşmasına kömək edəcəkdir. Ona görə də, stomatoloji statusun göstəricilərinə əsasən, hərbi xidmətdən azad edilən və ya xidməti məhdudlaşdırılan çağırışçıların sayının azalması günümüzün aktual problemi olaraq qalmaqdadır və bu mövcud vəziyyət bu sahədə aparılacaq müalicə-profilaktika tədbirlərinin optimallaşdırılmasını tələb edir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqatın klinik materialını Səfərbərlik və Hərbi çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin həkim komissiyaları tərəfindən Bakı şəhəri klinik Tibbi Mərkəzin üz-çənə şöbəsinə göndərilmiş, üz-çənə patologiyası olan, 16-35 yaş yaşlı, kişi cinsinə mənsub 432 nəfər çağırışçı təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məqsədi. Üz-çənə nahiyyəsinin patologiyası olan çağırışçılarda stomatoloji sağlamlığın öyrənilməsi və onun yaxşılaşdırılmasına dair tədbirlərin optimallaşdırılması.

Tədqiqatın vəzifələri.

1. Çağırış yaşına çatmayanlar və çağırışçılar arasında üz-çənə patologiyalarının yayılma səviyyəsinin öyrənilməsi.
2. Çağırış yaşına çatmayanlar və çağırışçılar arasında üz-çənə nahiyyəsindəki patologiyaların struktur xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.
3. Çağırış yaşına çatmayanlar və çağırışçılar arasında üz-çənə patologiyalarının rastgəlmə tezliyinin regionlar üzrə dinamikasının öyrənilməsi.
4. Xüsusi və dövlət mülkiyyətində olan stomatoloji klinikalarda çağırış yaşına çatmayan şəxslərdə müalicə-profilaktika işlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi.
5. Hərbi xidmətə yararlılıq aspektindən çağırışçılarda çeynəmə funksiyasının pozulmasının ağırlıq dərəcəsi ilə, diş-çənə patologiyaları arasındakı uyğunsuzluğun öyrənilməsi.
6. Çağırış yaşına çatmayanlar və çağırışçılar arasında stomatoloji dispanserizasiya tədbirlərinin optimallaşdırılması.

Tədqiqatın metodları: klinik, laborator, rentgenoloji və statistik.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- 2004-2008-ci illər ərzində çağırış yaşına çatmayanlarda və çağırışçılarda üz-çənə patologiyalarının yayılma səviyyəsinin, onların struktur xüsusiyyətlərinin və inkişaf dinamikasının nəticələrinin öyrənilməsi;
- Azərbaycanın regionları ilə müqayisədə Bakı şəhərinin rayonlarında çağırış yaşına çatmayanlar və çağırışçılar arasında üz-çənə patologiyalarının rastgəlmə tezliyinin regional aspektlərinin təhlili;
- Çağırış yaşına çatmayan şəxslərdə yaş həddi nəzərə alınmaqla özəl və dövlət mülkiyyətində olan stomatoloji klinikaların müalicə-profilaktika işlərinin effektivliyinin müqayisəli xarakteristikasının nəticələri;
- Çağırışçıların tibbi müayinəsində diş-çənə anomaliyalarının ağırlıq dərəcəsi ilə, çeynəmə funksiyasının pozulma dərəcəsi arasındakı uyğunsuzluğun aradan qaldırılması tədbirləri;
- Çağırış yaşına çatmayan yeniyetmələrin dispanseriziyası və onların tibbi müayinəsi, habelə çağırışçıların dispanser proseduru.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

- Çağırış yaşına çatmayanlarda və çağırışçılarda üz-çənə nahiyyəsindəki patologiyaların yayılma səviyyəsi müəyyən edilmişdir;
- Çağırış yaşına çatmayanlarda və çağırışçılarda üz-çənə nahiyyəsinin anadangəlmə və qazanılmış patologiyalarının struktur xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir;
- Çağırış yaşına çatmayanlarda və çağırışçılarda üz-çənə patologiyalarının rastgəlmə tezliyinin dinamikası öyrənilmişdir;
- Çağırışçılar arasında çeynəmə funksiyasının pozulma dərəcəsi ilə, anomaliyaların dərəcələri arasındakı uyğunsuzluq öyrənilmişdir.

Praktiki əhəmiyyəti

- Çağırış yaşına çatmayanlarda və çağırışçılarda dispanser qeydiyyatın və nəzarətin təşkili üzrə təkliflər verilmiş və optimallaşdırılmışdır;
- Çağırışçıların tibbi müayinəsinin obyektiv meyarları müəyyən edilmiş və bu, onların tibbi ekspertizasının keyfiyyətinin yaxşılaşmasına səbəb olmuş, eyni zamanda təkrar zəruri müayinələrin aparılmasında maddi itkilərin azalmasına imkan vermişdir;
- Aparılmış tədqiqatların nəticələri həm hərbi qulluqçuların tibbi ekspertizası zamanı, həm də digər güc strukturlarında çalışanların tibbi müayinəsində istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası.

Dissertasiyanın əsas müddəaları Ümumrusiya elmi-praktiki konfransların beynəlxalq iştirakı ilə keçirilən “Актуальные проблемы стоматологии” (Məxaçkala, 26 fevral 2021); XXVII Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda “Научка России: цели и задачи” (Ekaterinburq, 10 iyun 2021); H.Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş Azərbaycan və Üz-çənə cərrahları Cəmiyyətinin II Beynəlxalq elmi-praktiki Konqresində (12-14 oktyabr 2023) məruzə olunaraq müzakirə edilmişdir.

Dissertasiya Azərbaycan Tibb Universitetinin ağız və üz-çənə cərrahiyyəsi kafedrasının ümumi iclasında (5 iyul 2022, protokol №9), Azərbaycan Tibb Universitetinin bazasında fəaliyyət göstərən ED 2.50 Dissertasiya Şurasının Elmi seminarında (7 noyabr 2023, protokol №5) aprobasiya olunmuşdur.

Tədqiqatın aparıldığı yer. Tədqiqat işi Kliniki Tibbi mərkəzin üz-çənə şöbəsində, Respublika Uşaq stomatoloji mərkəzində və “Dental Center MMC” özəl stomatoloji klinikasında aparılmışdır.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi. Bu tədqiqatın nəticələri Kliniki Tibbi mərkəzin üz-çənə cərrahiyyəsi şöbəsində, Respublika Uşaq stomatoloji mərkəzində və ATU-nun Tədris Stomatoloji klinikasında tətbiq olunmuşdur.

Çap olunmuş işlər. Dissertasiyanın mövzusunə həsr olunmuş cəmi 12 elmi iş, o cümlədən 6 məqalə və 6 tezis nəşr edilmiş, bunlardan 2 məqalə və 3 tezis xarici jurnallarda çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya işi 169 səhifədən (200925 işarə) ibarət mətnlə təqdim olunmuş və strukturuna görə aşağıdakı bölmələrdən təşkil olunmuşdur: giriş (10261 işarə), ədəbiyyat icmalı (58399 işarə), material və metodlar fəslə II (27883 işarə), şəxsi tədqiqatlara aid fəsil III və fəsil IV (21811+41126 işarə), yekun (38744 işarə), nəticələr (1956 işarə), praktiki tövsiyələr (745 işarə) və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Ədəbiyyat siyahısına 179 mənbə daxil edilmiş, bunlardan 20-si Azərbaycan, 1-i türk 72-si rus və 86-sı ingilis dilində olan mənbələrdir. Dissertasiya 6 şəkil, 9 qrafik və 16 cədvəllə illüstrasiya olunub.

TƏDQİQATIN MATERIAL VƏ METODLARI

Tədqiqatın klinik materialına yaşı 16-dan 35-dək olan 446 çağırışçı kişi daxil edilmiş və onların hamısı stomatoloqun ilkin müayinəsindən sonra səfərbərlik və hərbi xidmətə çağırış üzrə dövlət xidmətinin tibbi komissiyalarının stasionarına göndərilmişdir. Bunların 432 nəfərini üz-çənə patologiyaları olanlar, 14 nəfərini isə patologiyası olmayanlar təşkil etmişdir. Eyni zamanda Bakı şəhərində yerləşən özəl stomatoloji klinikalardan 8-17 yaşlı kişilərə məxsus 72 ambulator kartdan, həmçinin Bakı şəhərindəki dövlət stomatoloji poliklinikasından 9-17 yaşlı kişilərə məxsus 95 ambulator kartlardan nümunə götürülmüşdür.

Stasionar müayinələrin nəticələri Azərbaycan Tibb Universitetinin Ağız və üz-çənə cərrahiyyəsi kafedrasında işlənib hazırlanmış xəstənin stomatoloji müayinəsinin xüsusi tibbi kartında fiksə edilmişdir [cədvəl 1].

Kliniki müayinənin nəticələrinə pasiyentin anamnestik məlumatları daxil edilmişdir və bu məlumatlar anomaliyaların yaranma müddətini, pasiyentin şikayətlərini və yanaşı gedən xəstəliklərin olub-olmamasını xarakterizə edir. Bundan əlavə, ağrı

simptomu və ya simptomlarının xarakterik xüsusiyyətləri, onların intensivliyi, lokalizasiyası, kəsici, deşici, göynədici, pulpasıyaedici kimi əlamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Cədvəl 1
Çağırışçının lokal stomatoloji statusu

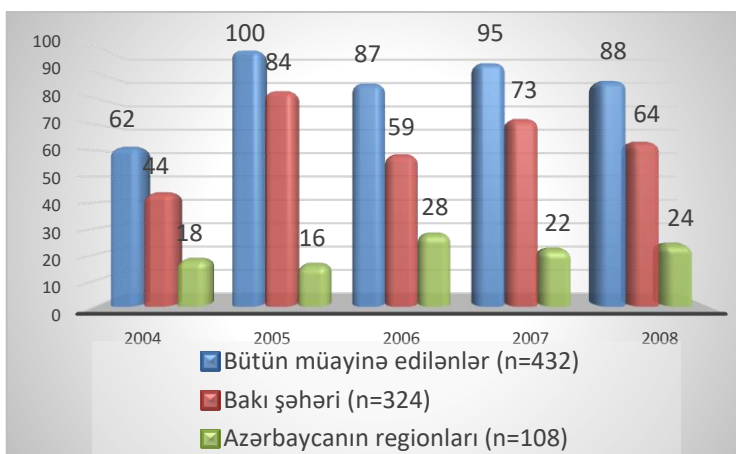
Üzün asimmetriyası və dəri örtüyünün vəziyyəti				
Ağzın açılma dərəcəsi				
Sifət zonalarının nisbəti				
Dış formulu			Antoqonist dişlərin təmasları	
Çeynəmə effekti				
Dişləm				
Yarığın istiqaməti və ölçüsü				
Ağız boşluğu orqanlarının zədələnməsi				
Gicgah-çənə oynaqının vəziyyəti				
Nitq funksiyası				
Aparılmış cərrahi əməliyyatlar				

Müayinə zamanı ağrının yaranma səbəbi (səbəbsiz və ya müxtəlif qıcıqların təsirindən), ağrı tutmalarının müddəti, onun güclənmə səbəbi və s. dəqiqləşdirilir. Müayinə aparılarkən, ən çox nəzərə alınan və vacib göstəricilərdən biri də, ağrı tutmalarının baş vermə müddəti, ağrısız fasilələrin müddəti, irradiasiyanın yayılma zonaları, əsas irradiasiya zonalarının mövcudluğu, ağrının azaldılmasını və ya aradan qaldırılmasını mümkün edən faktorlar, habelə mühüm diaqnostik əhəmiyyət kəsb edən – gecə ağrıların mövcudluğu və ya istisna olunmasıdır. Orqanizmin ümumi vəziyyətinin pisləşməsinə müəyyən edən faktorlar – ümumi zəiflik, spesifik xəstəliklər, fiziki fəaliyyət göstəricilərindən asılı olmayaraq

baş vermiş qeyri-adi-yorğunluq, temperaturun yüksəlməsi, çəkinin azalması (hansı müddət ərzində və nə qədər) və s. nəzərə alınaraq qeyd edilmişdir.

Klinik materialın toplanması proseduru başa çatdıqdan sonra, aşkar edilmiş patologiyanın analizi aparılmışdır. Bu zaman çağırışçıların daimi qeydiyyatda olduqları yerlərə (iri şəhərlər və ya kəndlər) xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Çağırışçıların tibbi müayinəsi üçün nəzərdə tutulmuş və kliniki tibbi mərkəzin üz-çənə şöbəsində yerləşən ixtisaslaşdırılmış dövlət mərkəzində 2004-2008-ci illər ərzində müayinə olunan çağırışçıların statistik məlumatları qrafik 1-də verilmişdir.



Qrafik 1. 2004-2008-ci illər ərzində müayinə olunan çağırışçıların sayı

Qrafikdən göründüyü kimi, 5 il ərzində cəmi 432 çağırışçı müayinələrə keçirilmişdir. Onlardan 324 nəfəri Bakı şəhərindən, 108 nəfəri isə respublikanın müxtəlif şəhər və rayonlarından olmuşdur. Tədqiq olunan göstəricilərin müxtəlif illər üzrə aparılan təhlili zamanı məlum olmuşdur ki, ən çox müayinədən keçən çağırışçılar 2005-ci ildə qeydə alınmış və onların sayı 100-ə bərabər olmuşdur. Onlardan 84 nəfəri Bakıdan, 16 nəfəri isə müxtəlif regionlardan olmuşdur. Ən az müayinədən keçən çağırışçılar isə

2004-cü ildə qeydə alınmış və onları sayı cəmi 62 nəfər olmuşdur. Onların da 44 nəfəri Bakıdan, 18 nəfəri regionlardan gələnələr olmuşdur. 2006 və 2008-ci illərdəki çağırışçıların sayı təxminən eyni olmuş və müvafiq olaraq 87 və 88 nəfər təşkil etmişdir.

Regionlar üzrə müayinədən keçən çağırışçıların statistik təhlili göstərilmişdir ki, rayon qeydiyyatında olan çağırışçıların ən aşağı göstəricisi 2005-ci ildə (6 nəfər), ən yüksək göstəricisi isə 2006-cı ildə (28 nəfər) olmuşdur.

Kliniki tibbi mərkəzdə çağırışçılar üçün iri həcmli diaqnostik tədbirlər, xüsusilə üz-çənə patologiyası olanlarda planlı obyektiv müayinələr aparılmışdır.

İlkin olaraq xarici baxış keçirilmiş, anamnez toplanmış, palpator və vizual yolla çağırışçıların çeynəmə əzələlərinin vəziyyəti qiymətləndirilmiş, klinik (stomatoloji), rentgenoloji (o cümlədən telerentgenoloji), habelə laborator tədqiqatlar həyata keçirilmişdir. Əldə olunmuş nəticələr Microsoft Excel 2010 proqramı tətbiq olunmaqla variasion statistik metoda əsasən təhlil edilmişdir. Alınmış xətlərin etibarlılığı Styudent t-meyarı ilə qiymətləndirilmişdir.

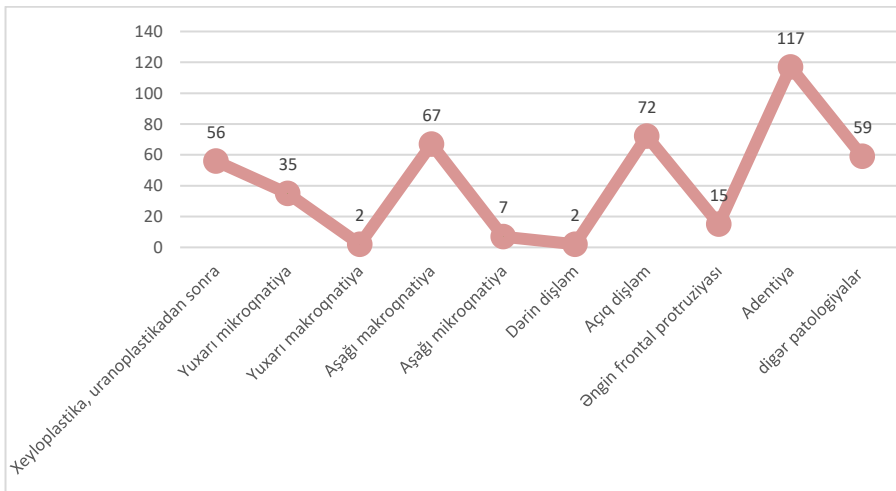
TƏDQIQATIN NƏTİCƏLƏRİ VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Kliniki müayinələrin təhlili onu deməyə əsas verir ki, Bakı şəhərində qeydiyyatda olan üz-çənə patologiyalı çağırışçıların sayı, respublikanın digər regionlarda daimi qeydiyyatda olan çağırışçılara nisbətən kifayət qədər yüksəkdir (66,7%). Belə çağırışçıların sayı 324-ə bərabərdir və bu göstərici ümumi müayinə olunanların 75,0%-ni təşkil edir.

Səfərbərlik və Hərbi Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin regionlardakı hərbi-həkim komissiyaları tərəfindən 108 çağırışçı müayinə üçün Bakı şəhəri kliniki tibbi mərkəzin üz-çənə şöbəsinə göndərilmiş və bu göstərici aşkar olunan ümumi patologiyaların 25,0%-ni təşkil edir. Müəyyən edilmişdir ki, regionlar üzrə həmin mərkəzə ən çox çağırışçı 2006 və 2008-ci illərdə (müvafiq olaraq 25,9% və 22,2%), Bakı şəhəri rayon komissiyaları tərəfindən

göndərilənlər isə 2005 və 2007-ci illərdə daha yüksək olmuşdur (müvafiq olaraq 25,9% və 22,5%).

Nozoloji qrupların strukturu qrafik 2-də verilmişdir.



Qrafik 2. Çağırışılarda aşkar edilən üz-çənə patologiyalarının miqdarı

Aparılmış tədqiqatlar zamanı 2004-2008-ci illər ərzində anomaliyaların rastgəlmə tezliyində neqativ artma dinamikasının olmasını müəyyən etdik. Belə ki, 2008-ci ildə Bakı şəhəri Kliniki tibbi mərkəzdə apardığımız müayinələrdə çağırışçılar arasında yuxarı dodaq və damaq yarığı olan pasiyentlərin sayının 50% artmasına rast gəldik.

Digər anadangəlmə patologiyalar (fistula ilə ağırlaşmış boyun kistaları, funksional pozğunluqlara görə yaranmış sifətin sağ yanaq nahiyəsinin limfangioması) 6 çağırışçıda aşkar olunmuşdur və bu göstərici baş verən hadisələrin, cəmi 1,4%-ni təşkil edir.

Dişlərin vaxtından əvvəl itirilməsi diş-çənə sisteminin funksional vəziyyətinə, xüsusilə çeynəmə funksiyasına mənfi təsir göstərir. Əldə olunan məlumatlara görə, çağırışçıların 1,6%-də çeynəmə effektivliyinin səviyyəsi 50%-88% həddində dəyişmiş, orta hesabla 50%-ə bərabər olmuşdur. Bu zaman 91% halda çeynəmə effektivliyinin göstəriciləri 5-46% civarında müəyyən edilmişdir. Çağırışçıların qalan digər üzvlərinə gəldikdə isə, onların müayinəsindən əldə olunan

göstəricilər əhəmiyyətli dərəcədə azalaraq sıfır həddinə düşmüş və həmin göstəricilər qalan çağırışçıların 7,4%-də aşkar edilmişdir.

Orta göstəriciləri 13,7%-ə bərabər olan digər patologiyalar içərisində daha çox çənələrin travmatik və əməliyyatlardan sonrakı qüsurlarına və osteomielitə, az hallarda isə xroniki artritə və gicgah-çənə oynaqının artrozuna rast gəlinmişdir.

Eyni zamanda, aşkar olunan anomaliyaların artma dinamikası müəyyən edilmişdir. Belə ki, 2004-cü ilə nisbətən, 2008-ci ildə həmin anomaliyaları olan çağırışçıların sayı 50% artmışdır.

432 nəfər müayinə olunan çağırışçıların yalnız 1 nəfərində (0,2%) fizioloji biproqnatik dişləmə rast gəlinmişdir. Eyni yaşda olan digər kontingentlərdə isə müxtəlif növ dişləmlər aşkar edilmişdir. Bunların içərisində daha çox açıq tipli dişləmə təsadüf olunmuşdur (cəmi 116 çağırışçı – 26,9%). Eyni zamanda 53 nəfərdə mezial dişləm (12,3%), 16 nəfərdə distal dişləm, 12 nəfərdə ortoqnatik, 5 nəfərdə çarpaz, 4 nəfərdə dərin və 3 nəfərdə düz dişləm aşkar olunmuşdur. 222 diş-çənə anomaliyası (düzgün olmayan dişləm formaları) olan çağırışçılarda müəyyən sayda dişlərin çıxarılması səbəbindən istər tam, istərsə də hissəvi adentiyaya rast gəlinmişdir ki, bu da 51,4% təşkil edir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

**Üz-çənə patologiyalı müayinə olunan çağırışçıların
dişləm anomaliyalarına görə bölünməsi**

Dişləm	Müt.	%
Fizioloji biproqnatik	1	0,2
Düz	3	0,7
Ortoqnatik	12	2,8
Dərin	4	0,9
Çarpaz	5	1,2
Mezial	53	12,3
Distal	16	3,7
Açıq	116	26,9
Digər (dəqiqləşdirilməmiş)	222	51,4
Cəmi	432	100,0

Beləliklə, hərbi çağırış xidmətinin mərkəzi və regional hərbi-həkim komissiyalarının verdiyi məlumatlara əsasən, çağırışçılar arasında diş-çənə anomaliyalarının yayılması kifayət qədər yüksəkdir.

Aparılmış müayinələr zamanı çağırışçılar arasında diş sırasının vəziyyəti qeyri-qənaətbəxş kimi qiymətləndirilmiş və bu hal hissəvi və ya tam adentiya, çeynəmə funksiyasının aşağı səviyyədə olması ilə xarakterizə olunmuşdur. Bu göstəricilər həmin kontingentlərə adekvat stomatoloji xidmətin göstərilməsini tələb edir. Əldə olunan məlumatlar hərbi stomatoloji təşkilatların göstərilən yardım sisteminin daha da təkmilləşdirilməsinin zəruri olduğunu təsdiq edir, eyni zamanda rayon uşaq stomatoloji poliklinikalarının stomatoloqları tərəfindən vaxtında diaqnostika və müalicə-profilaktika tədbirlərinin aparılmasının vacib olduğunu göstərir.

Ordunun yüksək inkişaf səviyyəsini, şəxsi heyət qarşısında qoyulan tapşırıqların mürəkkəbliyini, çağırışçıların stomatoloji statusuna qoyulan yüksək tələbatları qəbul edərək, çağırış üzrə hərbi-həkim komissiyalarının həkim stomatoloqları çağırışçılar arasında üz-çənə nahiyyəsindəki anadangəlmə anomaliyaların və qazanılmış qüsurların artma dinamikasını nəzərə almalıdırlar. Aydındır ki, hərbi qulluqçuların stomatoloji sağlamlığını yüksəltmək üçün hərbi xidmətin aparıldığı ərazidə stomatoloji xəstəliklərin profilaktikası və stomatoloji yardımın göstərilməsinin planlaşdırılması məqsədiylə həkim-stomatoloq ştatlarının sayını artırmaq lazımdır.

Şübhəsiz, üz-çənə patologiyası olan çağırışçılarda stomatoloji statusu yaxşılaşdırmaq üçün aşkar olunan anomaliya və patologiyaların diaqnostik meyarları təkmilləşdirilməlidir. Bundan başqa, çağırışçı və hərbi qulluqçuların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdıracaq müalicə-profilaktika tədbirlərini stomatoloji praktikaya geniş tətbiq etmək və optimallaşdırmaq vacibdir.

Hərbi-tibb profilli strukturlarda yüksək keyfiyyətli ixtisaslaşdırılmış stomatoloji yardımın və profilaktik tədbirlər kompleksinin təşkili və inkişaf etdirilməsi təkcə yeni çağırışçıların vaxtında xidmətə qəbul olunmasını həyata keçirməyə deyil, eyni

zamanda hərbi qulluqçuların stomatoloji sağlamlıq səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa imkan verir.

Aparılmış tədqiqatın mühüm nəticəsi Bakı şəhərində və respublikanın müxtəlif regionlarda qeydiyyatda olan çağırışçılar arasında diş-çənə anomaliyalarının sayında nəzərəcarpacaq dərəcədə fərqlərin olması ilə əlaqədardır. Bu göstərici həmin regionlarda stomatoloji xidmətin müxtəlif səviyyələrdə təşkil olunduğunu və çağırışçıların ağız boşluğu orqan və toxumalarının sağlamlıq vəziyyətinin coğrafi fərqliliyinin öyrənilməsinin vacib olduğunu təsdiq edir.

Tədqiqat dövrü ərzində xeylo- və uranostafiloplastika əməliyyatlarından sonra patologiyaların artımında neqativ qanunauyğunluğun olması müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2004-cü ildə 7, 2006-cı ildə 16, 2008-ci ildə isə 14 çağırışçı müayinə olunmuşdur və bu göstəricilər 5 il ərzində aparılan müayinələrdə tədqiq olunan anomaliyaların sayının 100% artdığını bir daha təsdiq etmişdir. 2004-2005-ci illərdə aparılmış müqayisəli təhlillərə əsasən, diş-çənə anomaliyası olan çağırışçılarda xeylo- və uranoplastika əməliyyatından sonra yaranmış anomaliyaların sayı Azərbaycanın regionlarından olan çağırışçılarla müqayisədə Bakı şəhərinin rayonlarında 84,6% çox olmuşdur. Bununla belə, 2006-2008-ci illər ərzində nəzərəcarpacaq fərqlərə rast gəlinməmişdir.

2004-2008-ci illər ərzində bu tip anomaliyaları olan çağırışçıların Bakı rayonları üzrə aparılmış təhlili zamanı məlum olmuşdur ki, ən çox anomaliyalı çağırışçılar Binəqədi və Xətai rayonlarında qeydiyyatda olanlardır. Eyni zamanda, ayrı-ayrı qruplar üzrə müayinə olunanlarda xeyli- və uranoplastika əməliyyatından sonrakı diş-çənə sırasındakı anomaliyaların faiz göstəricisi regionlardakı çağırışçılara nisbətən Bakı şəhərindəki çağırışçılarda daha yüksək olmuşdur.

Buna baxmayaraq, müayinə olunan çağırışçıların fərqli seçim imkanlarını nəzərə alaraq bu qənaətə gəlmək olar ki, hər 100 nəfərə görə anomaliyaların rast gəlmə göstəricisi daha informativ ola bilər. Belə ki, xeylo- və uranoplastikadan sonra diş-çənə sırası

anomaliyalarının rastgəlmə tezliyi regionlardakı çağırışçılarla müqayisədə 16,58 hal çox olmuşdur.

Müayinə olunan 432 çağırışçıdan 117 nəfərində (27,1%) müxtəlif növ adentiya aşkar edilmişdir. Regional təhlil baxımından müəyyən edilmişdir ki, Bakı şəhərində bu kateqoriyalı şəxslər regionlardakına nisbətən 4 dəfə çox olmuşdur (Bakı şəhərində 94, regionlarda 23). 2004-2008-ci illər ərzində paytaxtda qeydiyyatda olan ikincili adentiyalı çağırışçıların sayında artım tendensiyasının olmasını görmək mümkündür. 2006-cı ildə aparılmış müayinələrdə daha az nisbi say qeydə alınmış və bu göstərici ümumi adentiyalı çağırışçıların 66,7%-ni, 2008-ci ildə isə 94,4%-ni təşkil etmişdir. Bundan başqa – çəkilməmiş dişlərin orta sayı 15,1-ə, çeynəmə funksiyasının səviyyəsi isə – 19,5-ə bərabər olmuşdur. Üç nəfər çağırışçıda (2 nəfər Bakı, 1 nəfər rayon üzrə) ikincili tam adentiya diaqnozu qoyulmuşdur (çeynəmə funksiyası – 0). 52 halda diş sırasının yarısından çoxunda hissəvi adentiya aşkar olunmuş və bu göstərici həmin anomaliyalı çağırışçıların 44,4%-ni təşkil edir.

2004-2008-ci illərdə Bakı şəhərinin rayonları arasında ən çox ikincili adentiyası olan çağırışçılar Sabunçu, Binəqədi və Xətai rayonlarında aşkar edilmişdir. Eyni zamanda, regionlardan olan çağırışçılarla müqayisədə, Bakı şəhəri üzrə qeydiyyatda olan çağırışçılarda ikincili adentiya göstəriciləri yüksək olmuşdur. Bu zaman Bakı şəhərində həmin göstəricilər rayon göstəricilərinə nisbətən 10,77 hal çox qeyd edilmişdir.

Yuxarı və aşağı makro- və mikroqnatiya da daxil olmaqla, üz-çənə nahiyyəsinin müxtəlif tipli anomaliyası olan çağırışçıların müayinəsi 111 nəfər üzərində aparılmış və bu göstərici qeydə alınmış ümumi anomaliyaların 25,7%-ni təşkil etmişdir.

Bu anomaliyaların strukturunda aşağı makroqnatiya üstünlük təşkil edir ($n=67$, çənələrin inkişaf anomaliyaları olan çağırışçıların ümumi sayının 60,4%-i). Rastgəlmə tezliyinə görə ikinci yerdə yuxarı mikroqnatiya dayanır ($n=35$, 31,5%). 7 nəfər çağırışçıda aşağı makroqnatiya (6,3%), cəmi 1 nəfərdə isə (1,8%) yuxarı makroqnatiyaya rast gəlinmişdir. Çağırış xidmətinin tibbi komissiyaları tərəfindən müəyyən edilmişdir ki, Bakı şəhərində

qeydiyyatda olan çağırışçılar arasında anomaliya halları region qeydiyyatında olanlarla müqayisədə üstünlük təşkil edir (77,8%-dən çox). Bundan başqa, Bakı şəhərində olan çağırışçılar arasında ümumi müayinə olunanlar içərisində anomaliyaların faiz göstəricisi yüksək olmuşdur. Eyni zamanda, regionlardan olan çağırışçılarda çənələrin inkişaf anomaliyaları 8,48 vahid çox olmuşdur.

2004-2008-ci illərdə rastgəlmə tezliyinə görə çənələrin ontogenetik inkişaf patologiyaları Bakının Yasamal və Sabunçu rayonlarından olan çağırışçılar arasında üstünlük təşkil etmişdir.

Aparılmış müayinələr zamanı 74 çağırışçıda (17,1%) dişləm anomaliyalarına rast gəlinmişdir. Onlardan 13 nəfəri çeynəmə prosesinin çətin olmasından şikayət etmişdir. Bütün hallarda anomaliyaların uşaq yaşlarından başlanması müəyyən olunmuşdur. Bu sifətin estetik quruluşuna mənfi təsir göstərmişdir; çünki, dişləm anomaliyası sifətin müxtəlif zonalarında qeyri-mütənasib görkəm yaratmış olur. Belə vəziyyətdə ağız sərbəst açılır, ancaq çeynəmə funksiyası pozulur. Yalnız 3 halda çeynəmə effekti normanın 2/3-nə, 10 halda 50-60%-nə, yerdə qalan hallarda isə 50%-dən az olmuşdur (çeynəmə effektinin aşağı həddi 5% səviyyəsində müəyyən edilmişdir). Bundan əlavə, kifayət qədər böyük ölçülü (4-13 mm, orta 7-10 mm) vertikal yarığa rast gəlinmişdir. Yalnız 1 halda frontal nahiyyədə yarığa rast gəlinməmişdir.

Araşdırmalar nəticəsində dişləm anomaliyalarının ümumi artma tendensiyası müşahidə edilmişdir. Bu baxımdan 2006-cı il istisna təşkil etmişdir – 0 hal.

2004-2008-ci illərdə Bakı şəhərinin rayonları arasında ən çox diş-çənə sırası anomaliyaları olan çağırışçılar Sabunçu, Binəqədi və Yasamal rayonlarda qeydə alınmışdır.

Eyni zamanda Bakı şəhəri üzrə qeydiyyatda olan çağırışçıların ayrı-ayrı qruplardakı faiz göstəriciləri regionlardakı çağırışçılarla müqayisədə xeyli yüksək olmuşdur. Təhlillər göstərmişdir ki, çənələrin inkişaf anomaliyalarının tezliyi regionlara nisbətən Bakının rayonlarında 4,38 vahid artıqdır.

Beləliklə, tərəfimizdən aparılmış tədqiqatların nəticələri onu deməyə əsas verir ki, uşaq, yeniyetmə və gənc yaşlı kontingentlər

arasında ağız boşluğunda rast gəlinən xroniki xəstəliklərin və funksional pozğunluqların vaxtında aşkar edilməsi, eləcə də effektiv stomatoloji xidmətin təşkili üçün zəruri tədqiqat işlərinin aparılmasına ehtiyac vardır.

Müəyyən olunmuşdur ki, özəl stomatoloji klinikalarda diş-çənə sistemi anomaliyaları olan pasiyentlərin adekvat stomatoloji yardım üçün etdikləri müraciət hallarının ümumi seçim üzrə göstəriciləri 8-9 yaşda 8,3%, 10-11 yaşda – 11,1%, 12-13 yaşda – 31,9%, 14-15 yaşda – 37,5%, 16-17 yaşda isə 11,1% olmuşdur.

Özəl stomatoloji klinikalarda həmin qrupdakı pasiyentlər arasında ən çox rast gəlinən diş-çənə anomaliyaları içərisində dişləm anomaliyaları üstünlük təşkil etmişdir, məsələn mezial dişləm pasiyentlərin 47,2%-də rast gəlinmişdir. Yaş göstəriciləri baxımından bu anomaliya növü əksərən 13, 14 və 15 yaşlı pasiyentlərdə aşkar olunmuşdur. Faiz nisbətində aşağıdakı göstəricilər qeydə alınmışdır: müvafiq olaraq – 62,5%, 80% və 41,7%. Müayinə olunanların 38,9%-də distal dişləmə rast gəlinmişdir və bu anomaliyanın faiz göstəricisi 16 yaşlı çağırışçılarda 100%-ə, 17 yaşında olanlarda 60%-ə, 12 yaşında olanlarda isə 53,3%-ə bərabər olmuşdur. Müayinə olunanların 11,1%-də çarpaz dişləmə, 2,8%-də isə dərin dişləmə rast gəlinmişdir.

Əldə olunmuş məlumatlara əsasən, tətbiq olunan müalicə zamanı orta və yüksək effektiv nəticələr alınmış və bu deyilənlər yekun göstəricilərdə öz əksini tapmışdır (95,8%). Bu zaman 100%-li maksimal göstərici 8-11, 13 və 16 yaşları olan pasiyentlərdə qeydə alınmışdır. Nisbətən yuxarı yaş qrupuna məxsus şəxslərdə baza terapiya kursunun aşağı effektiv olmasını qeyd etmək lazımdır, məsələn, 17 yaşlı pasiyentlərdə müalicənin effektivliyi 80%-ə qədər azalmışdır.

Özəl klinikada aparılmış müalicənin nəticələrini müqayisə etmək üçün Bakı şəhərindəki dövlət stomatoloji klinikalarının birində 9-17 yaşlı pasiyentlərə aid 95 xəstəlik tarixi təhlil edilmişdir.

Dövlət və özəl sektora məxsus stomatoloji klinikaların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı eyni xarakterli diş-çənə anomaliyalarının müalicəsinin müqayisəli qiymətləndirilməsi

mühüm hesab edilir. Belə ki, müayinə aparılan hər iki qrupda distal və mezial dişləm aşkar edilmişdir. Ancaq bu halda bizim tərəfimizdən təsdiq edilən qrupların spesifikliyini nəzərə almaq və müəyyən yaş kateqoriyaları üzrə aşkar olunan həmin patologiyaları istisna etmək lazımdır. Əldə olunmuş məlumatlara və həmin anomaliyanın müalicəsinin nəticələrinə əsasən, özəl klinika şəraitində bu göstəricilər 96,4%, dövlət klinikasında isə orta hesabla 39,3% azalaraq 57,1% təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, distal dişləmin müalicəsinin effektivliyi üzrə ən yüksək göstəricilər özəl klinikada 9 yaşdan 16 yaşa qədər olan çağırışçılarda müəyyən edilmişdir. Yuxarı yaş qrupunda, yəni 17 yaşında olan çağırışçılarda qeyd olunan göstərici 66,6%-ə bərabər olmuşdur. Eyni zamanda, bu anomaliya ilə dövlət stomatoloji klinikalarına yalnız 15-17 yaşlı çağırışçılar müraciət etmişlər və bu halda 100%-li göstərici 15 yaşında olan şəxslərdə aşkar edilmiş, 16-17 yaşlı çağırışçılarda isə anoloji göstəricilər müvafiq olaraq 66,6% və 50% civarında olmuşdur.

Özəl klinikada mezial dişləmin uğurlu korreksiyasının göstəricisi 91,2%, dövlət klinikasında isə həmin göstərici 66,7% olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, özəl klinikada mezial dişləmin müalicəsinin 100%-li müsbət nəticələri 10, 12 və 17 yaşlı yeniyetmələrdə aşkar edilmişdir. 13 yaşda həmin göstərici 80%, 14 yaşda 83,3%, 15 yaşda isə 80% səviyyəsində qeyd edilmişdir. Dövlət klinikalarında bu anomaliyanın müalicəsinin effektivliyinin rəqəmsal göstəricisi 50%-ə, 16 yaşlılarda isə 75%-ə bərabər olmuşdur.

Digər yaş qrupuna məxsus pasiyentlərin qalan hissəsinin müayinəsi zamanı mezial dişləmə rast gəlinməmişdir.

Ümumiyyətlə, digər anomaliya növlərinin də müalicəsinin effektivliyi qiymətləndirilmişdir. Belə ki, özəl sektora aid stomatoloji klinikada çarpaz dişləmin müalicəsinin effektivliyi 87,5%, 8 və 15 yaşlı pasiyentlərdə 100%, 12 yaşında olanlarda isə 66,6% halda uğurlu müalicə əldə olunmuşdur.

Dövlət stomatoloji klinikasında açıq dişləmin müalicəsi 62,5% halda effektiv olmuşdur. Bu baxımdan daha yüksək göstəricilər 13 yaşlı pasiyentlərdə aşkar edilmişdir – 100%. 16

yaşında olanlarda 80%; 17 yaşında olanlarda isə 66,6%-li nəticələr qeyd edilmişdir. Eyni zamanda anoloji göstəricilər 11 yaşında olanlarda 33,3%; 14 yaşda – 55,5%; 15 yaşda isə – 50% olmuşdur.

Aşağı makroqnatianın müalicəsinin effektivliyi 71% olmuşdur. Bu patologiya üzrə ən yüksək göstəricilər 15-17 yaşlı pasiyentlərdə (müvafiq olaraq 80%; 71,4%), ən aşağı göstəricilər isə 11-14 yaşlılarda (25%, 50%) qeydə alınmışdır. Yuxarı makroqnatianın müalicəsinin effektivliyi maksimum səviyyədə (100%) müəyyən edilmişdir. Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki, həmin anomaliyası olan pasiyentlərin sayı nisbətən az ($n=2$) olmuşdur. Bu göstərici, həm də aşağı mikroqnatiyalı pasiyentlərin müalicəsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi baxımından düzgündür (50%, $n=2$).

Aparılmış təhlillər göstərmişdir ki, yuxarı mikroqnatianın müalicəsi 56,5% halda uğurlu alınmışdır. Ən yüksək göstəricilər 15-17 yaş qrupunda (müvafiq olaraq 57,1%; 75%), ən aşağı göstəricilər isə 12-14 yaşlı pasiyentlərdə (müvafiq olaraq 16,7%; 50%) aşkar olunmuşdur.

Əldə olunmuş statistik məlumatlara, eyni zamanda özəl və dövlət stomatoloji klinikalarında ixtisaslaşmış müalicə kursu keçən həm uşaq, həm də yeniyetmələrin xəstəlik tarixlərindən alınmış anamnestik məlumatların müqayisəli təhlillərinin nəticələrinə əsasən, dövlət stomatoloji klinikalarına müraciət edənlərin sayı daha çox olmuş, bu pasiyentlərin yaş həddi 16-17 və faiz göstəriciləri 27,8%-ə bərabər olmuşdur. Bununla yanaşı, özəl stomatoloji klinikalardan olan məlumatlara müqayisədə, bu pasiyentlərin cüzi bir hissəsinin (19,3%-dən az) yaş həddi 12-13 civarında müəyyən edilmişdir. Aparılmış müalicənin nəticələri dövlət klinikasında müalicənin effektivliyinin (72,0%) özəl klinikalarda müqayisədə (95,8%) az olduğunu göstərmişdir. Tədqiq olunan nümunələrin spesifikliyi müxtəlif klinikaların, o cümlədən müxtəlif mülkiyyət formalı ixtisaslaşdırılmış müəssisələrin əmək fəaliyyətinin diş-çənə anomaliyalarının iki – distal və mezial tiplərinin korreksiyasının effektivliyini müqayisə etməyə imkan vermişdir.

Belə ki, özəl klinikada distal dişləmin müalicəsi zamanı effektiv nəticələrin əldə olunması məlum olmuşdur. Statistik nəticələrin təhlili zamanı müəyyən edilmişdir ki, özəl klinikada müalicənin effektivliyi 96,4%, dövlət klinikasında isə anoloji göstərici cəmi 57,1% təşkil edir (39,3% az). Mezal dişləmin müalicəsinin effektivliyi özəl klinikada 91,2%, dövlət klinikasında isə həmin göstərici 66,7%-ə bərabər olmuşdur. Bundan başqa, bizim tərəfimizdən müəyyən olunmuşdur ki, pasiyentlərin yaş artımı ilə əlaqədar olaraq, diş-çənə anomaliyalarının müalicəsinin effektivliyi azalır və bu azalma xüsusən dövlət stomatoloji klinikalarında daha çox rast gəlinir.

Əldə olunmuş nəticələr onu deməyə əsas verir ki, çağırış yaşına çatmış şəxslərə vaxtından stomatoloji yardımın göstərilməsi səfərbərlik və hərbi xidmətə çağırış üzrə rayon şöbələrində hərbi xidmətdən azad edilmə səviyyəsinin kifayət qədər aşağı düşməsinə səbəb olur.

Müayinələr zamanı aparılmış diaqnostikanın effektivliyini qiymətləndirmək məqsədiylə 2004-2008-ci illər ərzində yuxarı çənənin frontal hissəsinin protruziyası klinik diaqnozu ilə səfərbərlik və hərbi xidmətə çağırış üzrə rayon komissiyaları tərəfindən Bakı şəhəri klinik tibbi mərkəzinin üz-çənə şöbəsinə göndərilmiş çağırışçıların xəstəlik tarixlərinin monitorinqi keçirilmişdir. Aparılmış təhlillərin nəticələri göstərmişdir ki, bu cür diaqnozla müraciət edən çağırışçıların ümumi sayı 15 nəfər olmuşdur və belə çağırışçıların ən çox sayı 6 nəfər olmaqla 2007-ci ildə qeydə alınmışdır. 5 nəfər çağırışçıda (33,3%) yarığın ölçüsü 5 mm-dən az, 7 nəfərdə (46,7%) 7-9 mm, 3 nəfərdə isə (20%) 10-13 mm səviyyəsində müəyyən edilmişdir.

Çeynəmə effektinin tədqiqi zamanı məlum olmuşdur ki, 6 çağırışçıda onun göstəricisi 70%-dən yüksək qalan 8 nəfərdə isə aşağı olmuşdur. Eyni zamanda 3 nəfərdə çeynəmə funksiyasının effektivliyi 30%-dən az olmuşdur.

Anomaliyaların strukturuna görə, çağırışçıların 33,3%-də I dərəcəli, 66,7%-də isə II dərəcəli anomaliya aşkar edilmişdir. Çağırışçıların 53,3%-də çeynəmə funksiyasının yüngül dərəcəli,

qalan 46,7%-də isə orta dərəcəli pozulması qeydə alınmışdır. I dərəcəli anomaliyası olan çağırışçıların hamısında və II dərəcəli anomaliyalı 3 çağırışçıda çeynəmə funksiyasının yüngül dərəcəli pozulmasına rast gəlinmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yarığın ölçüsü 5 mm-dən çox olmayan bütün çağırışçılarda I dərəcəli anomaliya və çeynəmə funksiyasının yüngül dərəcəli pozulması statusu xarakterikdir ki, bu göstərici də, onların hərbi xidməti yararlı olması deməkdir.

Eyni zamanda, çeynəmə funksiyasının yüngül dərəcəli pozulması yarığın ölçüləri 6-9 mm olan üç çağırışçıya və II dərəcəli anomaliyası olanlara şamil edilmişdir. Bu yarımqrup həm də, çeynəmə effektivliyinin daha yüksək olması ilə (66-92%) xarakterizə olmuşdur.

Əldə edilmiş məlumatlar əsasında hərbi xidmətə yararlılıq üzrə protruziyanın diaqnostik meyarları tərtib edilmişdir. Belə ki, yarıq ölçüləri 5 mm-dən çox olmayan və çeynəmə funksiyasının qismən pozulması ilə müşayiət olunan çağırışçılarda I dərəcəli anomaliya diaqnozu qoyulmuş bu səbəbə görə onlar hərbi xidmətə yararlı kimi qeyd edilmişlər. Yarığın ölçüləri 5 mm-dən çox olan pasiyentlərdə bu göstərici çeynəmə funksiyasının yüngül pozulması (n=3, müayinə zamanı çətinlik törədən) fonunda II dərəcəli anomaliya kimi qəbul edilmiş və II dərəcəli anomaliya çeynəmə funksiyasının orta dərəcəli pozulması ilə (n=7) birgə çağırışçıların hərbi xidmətə yararsız olması kimi qeyd edilmişdir.

Bu qrupda yarığın ölçülərinin 5 mm-dək azalması və çeynəmə funksiyasının yüngül səviyyəyə qədər yaxşılaşması məqsədiylə breketlərdən istifadə olunması tövsiyə olunmuşdur. Bu taktikanı qısa müddətdə reallaşdırmaq olar və bunun sayəsində hərbi xidmətə yararlı çağırışçıların sayını artırmaq mümkündür.

Beləliklə, 2004-2008-ci illər ərzində hərbi çağırış və səfərbərlik xidmətinin tibbi komissiyaları tərəfindən üz-çənə patologiyası olan 432 nəfər çağırışçı müayinə üçün Bakı şəhərindəki kliniki tibbi mərkəzin üz-çənə şöbəsinə göndərilmişdir. Bu patologiyalar rastgəlmə tezliyinə görə aşağıdakı qaydada sıralanmışdır: adentiya – 27,1%; çənələrin inkişaf anomaliyalar –

25,7%; dişləm anomaliyalar – 17,1%; xeylo- və uranoplastika – 13,8%. Başqa bir kateqoriyanı müxtəlif etiologiya və patogeneza malik patologiyalar təşkil edir.

Hər 100 nəfərə düşən üz-çənə nahiyyəsindəki patologiyaların rastgəlmə tezliyi informativ göstərici hesab edilir. Aparılmış müayinələrə əsasən, bu göstərici rayon qeydiyyatında olan çağırışçılardan təşkil olunmuş qruplar arasında daha yüksək olmuşdur: hər yüz çağırışçıya görə 1,71 haldan –19,72 hala qədər.

Beləliklə, bizim apardığımız tədqiqat işləri ağız boşluğunda rast gəlinən xroniki xəstəliklərin funksional pozğunluqların aşkar edilməsi, eləcə də, uşaqlar, yeniyetmələr və gənclər arasında effektiv stomatoloji xidmətin təşkili məqsədiylə zəruri müayinələrin aparılmasını şərtləndirir.

Gördüyümüz işlər nəticəsində çağırış yaşına çatmayan yeniyetmələrin hərbi qeydiyyatda götürülməsi və tibbi müayinədən keçirilməsi zamanı dispanserizasiyası qaydası da optimallaşdırılmışdır. Mütəxəssis stomatoloqlar tərəfindən aparılan dispanser nəzarəti həm xəstə, həm də çağırış yaşına qədər olan yeniyetmələrin ilkin qeydiyyata alındığı – 15 yaşdan, çağırışdan bir il əvvəlki – 17 yaşa qədər olan dövrü əhatə etməlidir.

Dispanserizasiya dedikdə, xəstələrin aşkar edilməsi (xüsusən xəstəliyin erkən dövrlərində), xəstəliklərin vaxtında müalicə edilməsi, əmək və məişət şəraitinin öyrənilməsi və yaxşılaşdırılması, eləcə də, gənclərin fiziki inkişafının yaxşılaşdırılması və möhkəmləndirilməsi başa düşülür.

Çağırış yaşında olanların və birbaşa çağırışçıların dispanser nəzarətini aşağıdakı kimi həyata keçirmək olar – ilkin hərbi qeydiyyata alınarkən tibbi müayinədən keçirildikdə, dispanser nəzarətinə götürüldükdə və ya tibb müəssisəsinə zəruri müalicəyə göndərildikdə. Orta məktəb şagirdlərinə, orta ixtisas və ali məktəblərdə təhsil alan çağırış yaşına çatmayanlara və çağırışçılara göstərilən müalicə-profilaktika tədbirlərinin əsas elementi ağız boşluğunun planlı sanasiyasıdır.

Ağız boşluğunun planlı sanasiyası ümumi qəbul edilmiş iki metodla – mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş yolla həyata

keçirilir. Çağırış yaşına çatmayanlara və çağırışçılara göstərilən stomatoloji yardımın həcminə ambulator, zərurət yarandıqda stasionar müalicə, habelə onların şəxsi hesabına növbədənənar qaydada diş protezlənməsi ilə təmin olunması daxildir. Çağırış yaşında olan gənclərdə dispanser nəzarəti sistemində müalicə-profilaktika tədbirlərinin yerinə yetirilməsi onların ilkin hərbi qeydiyyatı alınması şərti ilə çağırışdan kənar məntəqədə aparılır. Bu sistemə əsasən, ilkin hərbi qeydiyyatı alınma məntəqəsində çağırış yaşına çatmayanlarda stomatoloji statusun təsbit olunması, eyni zamanda mütəxəssis-stomatoloqlar tərəfindən müayinələr arası dövrdə aparılmış müalicə-profilaktika tədbirlərinin effektivliyinə nəzarətin təmin olunması nəzərdə tutulur.

Kompleks dispanser nəzarətin aparılması ilə əlaqədar qeyd olunan metodlarla yanaşı, digər metodlar da mövcuddur. Bu metodlara həm tibb müəssisələrində göstərilən çoxprofilli stomatoloji müalicə-profilaktika tədbirləri, həm də çağırış məntəqəsində ilkin hərbi qeydiyyatı aparılarkən keçirilən müayinə tədbirləri daxildir.

Bu metodla keçirilən dispanser nəzarəti qaydası aşağıdakı kimidir:

- çağırış məntəqəsi (ilkin hərbi qeydiyyatı götürülmə);
- tibbi müayinələrin aparılması;
- mümkün dərəcədə maksimal stomatoloji yardım;
- dispanser nəzarətinə götürülmə və müalicənin başa çatdırılması;
- müalicə-profilaktika müəssisələri;
- çağırış yaşına çatmayanlarda əvvəllər çağırış məntəqələrində başlanmış müalicənin axıra çatdırılması –ilkin hərbi qeydiyyatı alınması;
- profilaktik tədbirlərin aparılması;
- iki müayinə dövrü ərzində baş vermiş xəstəliklərin müəyyən edilməsi və onların müalicəsi.

Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, çağırış yaşına çatmayanlarda dispanser nəzarətin aparılması üçün təqdim olunan metodların fərqi ondan ibarətdir ki, ikinci variantda çağırış məntəqəsində ilkin hərbi qeydiyyatı aparılır, müayinə aparılması və

dispanser nəzarətə götürülməsi ilə yanaşı, həm də müalicə-profilaktika tədbirləri həyata keçirilir.

Çağırış məntəqəsində göstərilən müalicə-profilaktika xidməti

- ilkin hərbi qeydiyyatın aparılmasına aşağıdakı tədbirlər daxildir:
- səthi və orta kariyesli dişlərin plomblanması;
- dərin kariyes zamanı dişlərin həm müvəqqəti, həm də daimi plomblanması;
- göstəriş olduğu halda, bir gəlişdə pulpit və periodontitli dişlərin müalicəsi;
- yaşayış zonasından asılı olaraq, flüorun orqanizmə kifayət qədər daxil olmamasına rəğmən zəruri hallarda dişlərin flüor tərkibli laklarla işlənilməsi.

Müayinələr zamanı çağırış yaşına çatmayan yeniyetmələrdə aşkar edilən xəstəliklərlə bağlı bütün zəruri tədbirlər müalicə-profilaktika müəssisələrində aparılır. Çağırışçılar arasında dispanser müayinəsinə nəzarət və müalicəvi-sağlamlaşdırıcı tədbirlər səhiyyə orqanları, habelə səfərbərlik və hərbi xidmətə çağırış komissiyalarının və respublikanın baş stomatoloqunun iştirakı ilə həyata keçirilməlidir.

İlkin qeydiyyat və hərbi xidmətə çağırış zamanı tibbi müayinələrin keyfiyyətinə nəzarət şəhər və rayon hərbi-həkim komissiyaları tərəfindən icra olunur.

Çağırış komissiyasının tibbi personalı öz fəaliyyətində səfərbərlik və hərbi çağırış üzrə dövlət xidmətinin bölmə rəhbərlərinə tabedirlər və Silahlı Qüvvələrə çağırışlı şəxslərin qeydiyyata alınması, eləcə də, onların tibbi müayinədən keçirilməsini təmin edirlər.

NƏTİCƏLƏR

1. Üz-çənə nahiyyəsindəki patologiyaların yayılma səviyyəsinin tədqiqi göstərilmişdir ki, çağırış yaşına çatmayan və çağırışçılar arasında bu patologiyaların tezliyi Bakı şəhəri üzrə 75%-ə, regionlar üzrə 25%-ə bərabərdir [4,5].
2. Çağırış yaşına çatmayanlarda və çağırışçılarda üz-çənə patologiyalarının struktur xüsusiyyətlərinin tədqiqi zamanı

müəyyən olunmuşdur ki, bu patologiyalar içərisində ən çox rast gəlinən nozoloji formalar – adentiya (27%), açıq dişləm (16,7%) və aşağı makroqnatiyadır (15,5%) [1, 11].

3. Regional aspekt üzrə aparılmış təhlillər Azərbaycanın müxtəlif rayonları ilə müqayisədə Bakı şəhərinin rayonlarında üz-çənə nahiyyəsindəki patologiyaların rastgəlmə tezliyini aşağıdakı kimi müəyyən etmişdir: xeylo- və uranoplastika əməliyyatından sonra diş-çənə sırası anomaliyaları 16,58 halda, müxtəlif növ ikinci adentiya 10,77 halda və çənələrin inkişaf anomaliyaları 8,48 halda çox olmuşdur [1,4].
4. Yeniyetmələrin müraciət etmə yaşları nəzərə alınmaqla, özəl və dövlət mülkiyyətində olan stomatoloji klinikaların fəaliyyətinin effektivliyinin müqayisəli təhlili zamanı özəl klinikanın dövlət klinikasına nisbətən daha səmərəli fəaliyyət göstərməsi müəyyən edilmişdir (müvafiq olaraq – 95,8%; – 72,0%; orta effektivlik göstəricisi – 23,8%). Özəl klinikada distal və mezial dişləmin müalicəsinin effektivliyi müvafiq olaraq – 96,4% və 91,2%, dövlət klinikasında isə anoloji göstəricilər 51,7% və 66,7% civarında olmuşdur [7].
5. Hərbi xidmətə yararlılıq üzrə yuxarı çənənin frontal hissəsinin profruziyasının diaqnostik meyarlarının öyrənilməsi zamanı müəyyən edilmişdir ki, yarığın ölçüsü 5 mm-dən çox olmayan, I dərəcəli anomaliyalı və yüngül dərəcəli çeynəmə funksiyası pozğunluğu olan çağırışçılar hərbi xidmətə yararlıdırlar. Yarığın ölçüsü 5 mm-dən çox, II dərəcəli anomaliyalı və orta səviyyəli çeynəmə funksiyası pozğunluğu olan çağırışçılar hərbi xidmətə yararsız hesab olunur, həmçinin II dərəcəli anomaliyası olan, yarığın ölçüləri 5 mm-dən çox və yüngül dərəcəli çeynəmə funksiyası pozğunluğu olanlarda müayinələrin aparılması çətinlik törədir [8,10].
6. Bizim tərəfimizdən əldə etdiyimiz məlumatlar əsasında verdiyimiz təkliflər, çağırış yaşına çatmayan və çağırış yaşlı gənclərin tibbi müayinəsi və dispanserizasiya qaydalarını onların stomatoloji statusunun hərbi xidmətə yararlılıq standartlarına uyğunlaşdırmağa imkan verir [3,9].

PRAKTİKİ TÖVSIYƏLƏR

1. Anomaliyanın dərəcələri və çeynəmə funksiyasının pozulması arasındakı uyğunsuzluğun aradan qaldırılması, eləcə də, hərbi xidmətə yararlılıq nöqteyi-nəzərindən yuxarı cənənin frontal hissəsinin protruziyası zamanı tibbi yardım göstərilməsi probleminin həlli breket sistemlərindən istifadə etməkdən ibarətdir ki, bu da, qısa müddət ərzində dişləmin korreksiyasına imkan verir.
2. Çağırış yaşına çatmayan (ilkin qeydiyyat zamanı) və çağırış yaşında olan gənclərin (hərbi xidmətə çağırış zamanı) təklif olunan dispanser qeydiyyatı qaydalarından istifadə etmələrini səmərəli və çağırış kriteriyalarının yaxşılaşmasına imkan verən hal kimi qiymətləndirmək olar.
3. Çağırışçıların müayinəsi zamanı təklif olunan müayinə kartlarından istifadə olunması məqsəduyğundur, çünki, bu tədbirin həyata keçirilməsi diaqnozun qoyulması və müayinə vaxtının minimuma endirilməsinə imkan verir. Bütün güc strukturlarının tibbi komissiyalarında bu kartdan istifadə etmək mümkündür.

DİSSERTASIYA MÖVZUSU ÜZRƏ ÇAP EDİLMİŞ ELMİ İŞLƏRİN SİYAHISI:

1. Аликулиев В.Г., Ахмедов Э.Т. Структура аномалий челюстно-лицевой области у лиц призывного возраста // Актуальні проблеми сучасної медицини. 2017. Т. 17, Вип. 4(1). с. 193-197.
2. Рагимов Ч.Р., Аликулиев В.К., Ахмедов Э.Т. Современный взгляд на проблему стоматологического здоровья лиц призывного возраста и молодых военнослужащих // Bakı: Azərbaycan təbabətinin müasir nəliyyətləri. 2018. №2, s.195-198.

3. Əhmədov E.T., Əliquliyev V.Q. Stomatologiyada çağırış yaşlı şəxslərin və çağırışçıların dispanserizasiya prinsipləri // Bakı: Sağlamlıq, 2018. № 3, s.158-161.
4. Аликулиев В.Г. Региональный анализ распространенности врождённых и приобретённых аномалий челюстно-лицевой области у лиц призывного возраста // Bakı: Qafqazın stomatoloji yenilikləri, 2018. № 25, s. 60-65.
5. Ахмедов Э.Т., Аликулиев В.К., Алиева М.С. Анализ распространенности аномалий челюстно-лицевой области у призывников // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş Azərbaycan Tibb Universitetində keçirilən Otorinolarinqologiya üzrə Beynəlxalq Elmi-Praktik Konqresin Tezisləri, Bakı, 2018, s. 99.
6. Аликулиев В.К., Мурсалов Р.И. Сравнительный анализ эффективности лечения дистального и мезиального прикуса у детей и подростков в стоматологических клиниках частной и государственной форм собственности // Təbabətin Aktual Problemləri 2019, Bakı Dövlət Universiteti nəzdində Tibb Fakültəsinin yaradılmasının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktik konfrans, Bakı, 18-19 aprel, 2019, s.61.
7. Аликулиев В.К. Сравнительный анализ эффективности лечения зубочелюстных аномалий у допризывников в стоматологических клиниках // Одесса: Вестник стоматологии, 2020. № 1, с. 31-35.
8. Аликулиев В.К. Особенности диагностики протрузии фронтального отдела верхней челюсти у призывников в зависимости от степени аномалии и нарушения жевательной функции // Azərbaycan Tibb Universitetinin yaradılmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Təbabətin aktual problemləri 2020" mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konqresin materialları. Bakı, 19-20 dekabr 2020, s. 284-285.
9. Аликулиев В.К. Мониторинг заболеваемости челюстно-лицевой области у призывников и допризывников Азербайджанской Республики и оптимизация порядка их диспансеризации // Наука России: Цели и задачи. Сборник

статей по материалам XXVII Международной научно-практической конференции, Екатеринбург: –10 июня 2021, с. 11-13.

10. Аликулиев В.К. Анализ соответствия степени зубочелюстной аномалии со степенью нарушения функции жевания при освидетельствовании у призывников // Актуальные проблемы стоматологии, Сборник научных трудов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Махачкала, 2021, с. 697-701.
11. Аликулиев В.К. Анализ структуры аномалий челюстно-лицевой области у призывников и допризывников в Азербайджане // Актуальные вопросы образования и науки, Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции. Тамбов, 14 част 1, 27 февраля 2021, – с.9-11.
12. Əhmədov E.T., Əliquliyev V.Q., Əliyeva M.S. və b. Çağırışçılarda üz-çənə patologiyalarının müasir vəziyyəti // Bakı: Azərbaycan tibb jurnalı, 2022. № 2, s.103-106.

Dissertasiyanın müdafiəsi «30» may 2024-cü il saat «1400»-
də Azərbaycan Tibb Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən E 2.50
Dissertasiya şurasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1022, Bakı şəh., Ə. Qasımlı küç. 14 (konfrans zalı).

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Tibb Universitetinin kitabxanasında
taniş olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Tibb
Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir
(www.amu.edu.az)

Avtoreferat «25» aprel 2024-cü il tarixində zəruri
ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 19.04.2024

Kağız formatı: 60 x 84 1/16

Həcm: 37550 işarə

Tiraj: 30